

«ALISHER NAVOIY VA XXI ASR»

Buyuk shoir va mutafakkir tavalludining
580 yilligiga bag'ishlangan xalqaro
ilmiy-nazariy anjuman
materiallari

2021-yil, 8-9-fevral

«ALISHER NAVOI AND THE XXI CENTURY»

The Materials of the International
Scientific-Theoretical Conference on the Theme
2021 year 8-9 february

«ALISHER NAVOIY VA XXI ASR»

*Buyuk shoir va mutafakkir tavalludining 580 yilligiga
bag'ishlangan xalqaro ilmiy-nazariy anjuman materiallari*

Toshkent, 2021-yil 8-fevral

The Materials of the International
Scientific-Theoretical Conference on the Theme

«ALISHER NAVOI AND THE XXI CENTURY»

Tashkent, 2021 year 8 february

MUNDARIJA

I SHO‘BA. ALISHER NAVOIYNING ILMIY MEROSI VA MATNSHUNOSLIK PANEL I. SCIENTIFIC LEGACY OF ALISHER NAVO‘I AND TEXTOLOGY

Durdona Zohidova. Navoiyshunoslik: muallif shaxsiyati va badiiy matn talqini	4
Oysara Madaliyeva. «Xazoyinu-l-maoniy» devonining umumiy alifbo tartibi muallifi Mashhadiymi?	12
Elyorjon Axmatqulov. “Nasrul-la’oliy” – Alisher Navoiyning “Nazmu-l-javohir” asari manbai	20
Kosimboy MAMUROV, Mohina KHAMIDOVA. Fransiya kutubxonalarida saqlanayotgan sharq nodir mumtoz asarlarining bezatilgan nusxalari	31

II SHO‘BA. ALISHER NAVOIYNING ADABIY MEROSI VA TARJIMAYI HOLI BILAN BOG‘LIQ MASALALAR PANEL II. ALISHER NAVOI’S LITERARY HERITAGE AND INVESTIGATIONS IN HIS BIOGRAPHY

Akramjon Dehqonov. Shahzoda Shohg‘aribga nasihatlar	36
Bahriddin Umurzoqov. Navoiy homiyligida ijod qilgan Koshifiylar.....	44
Gulbahor Ashurova. ..... She’riyatda mutafakkir obrazining tadriji	56
Rustamjon Djabborov. Navoiy maqtagan Sayyid Asil kim?	66
Alibek Abdurahmonov. “Alifbei tayr” yoxud “Lison ut-tayr”: yangicha talqin va tahlillar.....	77
Zilola Amonova, Lobar Shokirova. “Farhod va Shirin” dostonida munojot talqini	93
Zuhra Mamadaliyeva. “Saddi Iskandariy” dostonida ma’shuqa obrazlari va ulardagi ramziylik masalasi.....	102
Umedullo Maxmudov. “Birodari arjumand va farzandi dilbandga pandlar”	110

Eshpo‘latova Saodat. “...O‘zgacha”	592
Усманова Азизахон. Алишер Навои и узбекские макамы	595
Ноjiyeva Shahlo. Alisher Navoiyning odob-axloq haqidagi qarashlari.....	598
Намройева Orzigul. Alisher Navoiy qit’alarining qofiya tizimi	602
Наydarova Gulchehra. Alisher Navoiy she’riyatida hayot va inson talqini.....	606
Xudoyorova Gulruh. “Hayrat ul-abror” va “Haj daftari”da axloqiy masalalar talqini	609
Sharipova Nigora. “Hayrat ul-abror”da muallif siymosi	614
Qorayev Sherxon. Alisher Navoiy ishtirok etgan adabiy kechalar	620
Наyitov Shavkat, Ahmadova Mahbuba. Komil Hofiz (Mug‘anniy) orzusi	627
Rasulova Umida. Ijod va mahorat.....	632
Самигова Г.А. Алишер Навои о культуре речи.....	635
Акмал Абдуллаев Амирович. Алишер Навоийнинг “Махбуб ул-қулуб” асарида турмуш ободлигига оид фалсафий қарашлар	638
Тўхтамуратов Фуркат. Навоий ижодининг Муҳсиний шеърятига таъсири	643

НАВОИЙ ИЖОДИНИНГ МУҲСИНИЙ ШЕЪРИЯТИГА ТАЪСИРИ

Тўхтамуратов Фурқат

ТошДўТАУ

Ҳар бир миллат адабиётининг бетакрор ва умуминсонийлигини жаҳонга кўрсатадиган буюк ижодкорлари бор. Ҳазрат Алишер Навоий ўзбек миллатини улуғловчи, тафаккур оламининг кенг эканлигини дунёга намоён этган ижодкорлардан биридир. Навоий ижодидан таъсирланиш унинг тириклик давридан бошланган бўлиб, ҳозирги кунларда ҳам ўзбек шоир ва ёзувчилари ундан баҳраманд бўлиб келмоқда. Қўқон адабий муҳитининг истеъдодли шоирларидан бири Хусайнкули Сулаймонқули ўғли Муҳсиний ижодида ҳам Навоий таъсири маълум кўринишларда намоён бўлган. Биз шартли тарзда Муҳсиний лирикасида Алишер Навоий асрлари таъсирини қуйидагича таснифладик:

- 1) девон тузишда Навоий анъаналарига эргашиш;
- 2) буюк салафи шеърларига татаббуълар битиш;
- 3) поэтик шакл ва мазмунда улуғ шоирга эргашиш;
- 4) “Хамса” дostonлари образларига мурожаат этиш.

Маълумки, ўзбек мумтоз адабиётида девонларга дебоча ёзиш анъанасини такомиллашишига Навоийнинг хизматлари каттадир. Ҳазрат Навоий ўзининг “Бадоеъ ул-бидоя”, “Ҳазойин ул-маоний” девонларига дебоча ёзиб, туркий адабиётда бу анъанани такомиллашишига ёрдам берди. Навоийдан кейинги даврда яшаган ўзбек шоирлари шеърятнинг барча жабҳаларидан улуғ устоз ижодидан ибрат олди.

“XIX асрнинг биринчи ярмида Қўқон ва Хива адабий муҳитида яшаб ижод этган Нодира, Нодир-Узлат, Амирий, Огаҳий, Мунис, шунингдек, каттакўрғонлик Муҳаммад Шариф Шавқий каби ўз даврининг машҳур шоирлари ҳам шеърларини тўплаб девон тузганлар. Бу девонларга дебочалар битганлар. Бунда Навоийнинг таъсири катта бўлган. Шунингдек, XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX асрнинг бошларида яшаган

Муҳсиний, Фақирӣ, Табибӣ каби шоирлар ҳам ўз девонларига дебоча ёзганлар”. [6,5].

Ҳусайнкули Сулаймонкули ўғли Муҳсинийнинг 1897, 1914-15, 1917 йилларда тартиб берган дастхат девонлари мавжуд. Ушбу девонларда битилган дебочалар ҳам маълум фарқларга эгадир. Муҳсинийнинг 1917 йилда китобат қилинган, ҳозирда ЎзФАШИ қўлёзма асарлар фондида 7392 инвентарь рақам билан сақланаётган қўлёзма девони мукамаллиги билан бошқа нусхаларидан ажралиб туради.

Ҳусайнкули Муҳсиний лирик мероси жамланган 7392 инвентарь рақамли дастхат қўлёзма девон дебочасида Навоийни қуйидагича таърифлайди: “ ...ва ҳам жаноби султон ул-уламо вал фузало маъориф ва ҳақойиқ маҳофилининг маҳбуби ва матлуби валоят ва каромат мажолисунинг шоҳиди, яъни марғуб ва мажзуби дақойиқ ва ҳақойиқ гулистонининг андалиби газал саройи яъни хазрат амир Алишер ал-мутахаллус бин Навоий тоба Аллоҳу сароҳу ва жаъл жанната мутаваҳ равон хулди маконларидин мададу истимдад тилаб ушбу бодияи поёнига қадам қўйдим” [5,6а]. Дебочадан англашиладики, Муҳсиний Навоийни чексиз ҳурмат билан тилга олиб, руҳидан мадад тилайди. Муҳсиний девон тузиш тартибида ҳам Навоий ижодий анъаналарига амал қилади. Шоир 7392 инвентарь рақамли қўлёзма девонига ғазал, мухаммас, мусаддас, мусамман, таржеъбанд , нома , қасида , таърих, рубоий каби мумтоз шеърӣй шаклларни киритган.

Маълумки, мумтоз адабиётимизда улуғ, истеъдодли шоирлар ижодига эргашиш ва уларнинг ғазалларига татаббуъ боғлаш анъанавӣй тарзида амалга оширилган.

“Татаббуъ (ар.-бирор нарсанинг изидан бориш, кузатиш)-ўзга бир шоир шеърідан таъсирланиб, ундаги вазн, қофия ва радифни сақлаган ҳолда асар яратиш. Назира, ўхшатма ва жавобия деб ҳам юритилади. Татаббуъ Мусулмон Шарқи адабиётида адабий алоқа ва ўзаро таъсирнинг кенг тарқалган шаклларидан бўлиб, салафлар ёки замондош шоирлар билан муайян тарзда ўзаро ижодий мусобақага киришиш билан боғлиқ анъана ҳисобланган” [3,174].

Муҳсинийнинг жорий имлода нашр қилинган “Барҳаёт гулшан” номли девонида “*келмади*”, “*ўлтурғуси*”, радифли ва “*зиҳи йўлингда бир афтода одами хокий*” мисралари билан бошланувчи татаббуъ-ғазаллари бор. Ушбу татаббуълар мазмун-моҳияти, ифода усулига кўра ҳам Навоий ижодига эргашиш ва таъсирланиш натижасида битилган.

Навоий машҳур “*келмади*” радифли ғазалида дунёвий ишқий орқали илоҳий ишқ куйланган. Навоий ғазали ҳажми етти байт бўлиб, *гулрў, уйқу, бадхў, қоронғу, кулғу, су(в), ўтру, қайғу* сўзлари қофиядош бўлиб келган. Ғазал рамали мусаммани маҳзуф (ёки мақсур) вазнида ёзилган. Ҳусайнқули Муҳсиний Навоийнинг ушбу ғазалга боғлаган татаббуъ-ғазали матлаъси куйидагича:

Кеча ялгон ваъда айлаб ул парирў келмади,

Фикри васли бирла токим кўзга уйқу келмади. [2,89].

Ушбу татаббуъ-ғазал ҳам Навоийнинг “*келмади*” радифли ғазали ёзилган вазн-рамали мусаммани маҳзуф (ёки мақсур) да битилган. Ҳажм жиҳатдан ҳар икки ғазал ҳам бир хил етти байтдан иборат. Муҳсиний ғазалида дунёвий ишқ тараннум этилган. У қофияларни имкон қадар янгилашга ҳаракат қилган.

Татаббуъ-ғазалда Навоий шеъридаги *уйқу, кулғу, бадхў, қайғу* қофиядош сўзлари такрорланган бўлса, *парирў, суманбў, қамту* қофиялари Муҳсиний томонидан ижод этилгани кузатилади. Ғазал оддий қофияланиш (а-а, б-а, в-а, г-а...) шаклида бўлиб, композицион жиҳатдан воқеабанд ғазал турига киради. Муҳсиний татаббуъ-ғазалида Комилхон исми мувашшах шаклида ёзиб ижодий янгиликка интилган.

Навоийнинг “Наводир ун-ниҳоя” девонининг 804-ғазали матлаъси куйидагича:

Бир кун мени ул қотили Мажнун шиор ўлтурғуси,

Усрук чиқиб, жавлон қилиб, девонавор ўлтурғуси. [1,550].

Мазкур ғазал анъанавий 7 байт бўлиб, тасаввуфий-ирфоний мазмун англатади.

Муҳсиний лирик асарлари жамланган “Барҳаёт гулшан” девонида “*ўлдурғуси*” радифли ғазалнинг дастлабки байтини куйидаги шаклда ўқиймиз:

Ёраб, мени мажруҳни дарди ниҳон ўлдургуси,

Ранги руҳимдур заъф ила чун зафарон ўлдургуси. [2,89].

Мазкур ғазал Навоий шеърига татаббуъ тарзида битилган. Муҳсиний татаббуъ-ғазал ҳажмини ва мазусини бироз ўзгартиради. Яъни Навоий ғазали 7 байт бўлса, Муҳсиний 9 байт ҳажмга етказди. Муҳсиний ғазалида дунёвий ишқни васф этиши баробарида мувашшаҳ тарзида Юсуфхўжа исмини битади. Татаббуъ-ғазал ҳажмини кўпайиши, мазмуни ўзгариши ва мувашшаҳ шаклида ифодаланиши Муҳсинийнинг ижодий янгиликка интилганини кўрсатади. Шоирнинг: “*Зиҳи ғубори қудумингдин Одами хоки, Топур саодати такмилу ақли идроки*”, байтли ғазали ҳам Навоий ғазалига татаббуъ тарзида битилгани билан аҳамиятлидир.

Ҳусайнқули Муҳсинийнинг татаббуъ-ғазаллари юқорида келтирилган назарий талабларга ҳар томонлама мосдир. Барча ғазаллар мазмун ва ифода шакли, руҳи ҳамда ғояси жиҳатдан Навоий ғазалига ҳамоҳанг тарзда битилган.

Навоий “Хамса”си қаҳрамонлари: Фарҳод, Мажнун, Искандар образларига Муҳсиний шеърларида тез-тез мурожаат қилади. Бу ҳол “Хамса” образларини шоир шеърлятида бадиий талқин қилиниши самарасидир. Қуйидаги байт фикримизга мисол бўла олади:

Халқ аро мен телбалиғни айладим андоғ баланд,

Қиссаи Фарҳоду Мажнундин бироз сарнома бор [2.30].

Шоир лирик қаҳрамони наздида ҳалқ орасида телбалиғ билан машҳур бўлиб ном чиқарганман, шу боис Фарҳод ва Мажнун қиссаларини сарлавҳасида менинг исмим туриши керак, дея туйғуларини муболағали баён қилади.

Шоир яна бир ғазалида шундай дейди: “жунуни, телбалиғни Мажнун менга ёдгорлик қилиб қолдирган, чунки унинг муҳаббат йўлидаги севгиси, яъни “бойлиги” бекорга кетмай, мен каби шоирлар қалбига ўтади”, дея катъий фикр билдиради. Мана ўша сатрлар:

Ёдгор этти мажнуну телбалиғ Мажнун,

Холи ўлмайдур муҳаббат аҳлидин ушбу бисот [2,47].

Муҳсиний бир ғазалида Фарҳод ва Мажнун образларига мурожаат қилиб улар билан “баҳс”га киришади:

*Тоғ йўнар Фарҳод, Мажнун-дашту саҳро гарди,
Лек мендек кўйи ишқида алар девона йўқ [2,54].*

Шоир лирик қаҳрамони фикрича, Фарҳод тоғ йўниши билан, Мажнун дашти саҳрода чанг ютиб ошиқлигини намоён қилган. Бироқ ишқ кўйида мен каби улар девона бўлгани йўқ, деб ўз руҳий ҳолатини муболағали тасвирлайди.

*Жаҳонни неку барин англар эрди ҳам кўнглим,
Мисоли лавҳи Сикандар, чу косаи Жам эдим [2,62].*

Лирик қаҳрамон жаҳонни нимаики аъло нарсаларини худди шоҳ Искандарнинг сирли ёзув тахтасидек, Жамшид подшонинг сеҳрли қадаҳи кўрсатгани каби кўнгли билан англашини ифодалайди.

Хулоса қилиб айтганда, Навоий ижоди Муҳсиний шеърлятида девон тузиш; дебеча битиш; татаббуъллар боғлаш; “Хамса” қаҳрамонлари образларига мурожаат қилиш шаклида намоён бўлган. Хусайнкули Муҳсиний лирик меросида жамланган шеърлий жанрларда маълум маънода ҳазрат Навоий ижодидан таъсирланиш ва эргашишни кўришимиз мумкин. Бу ҳол устоз салафларга эргашиш ҳамда уларнинг ижодий анъаналарини давом этириш маҳсулидир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Алишер Навоий мукамал асарлар тўплами 20 жилдлик. 2-жилд. Наводир ун-ниҳоя. Т.: Фан, 1987, 550-бет.
2. Муҳсиний. Барҳаёт гулшан. - Фарғона, 2008. 89-бет.
3. Юсупова Д. Аруз вази қоидалари ва мумтоз поетика асослари. – Т.: Таълим-медиа”нашриёти, 2019,174-бет.
5. Ўз ФАШИ Кўлөзма асарлар фонди. Инв №9273 кўлөзма ба-бет.
6. Каримова Ф.Навоийдан кейин яратилган дебечалар.– Н.:“Наманган нашриёти”, 2007. 5-бет.